

A (KATOLIKUS) EGYHÁZTÖRTÉNET-ÍRÁS ELMÚLT 25 ÉVE¹

SZABÓ CSABA

1. Előzmények, visszatekintés

A 19. század közepétől, és a két világháború között is virágzó² egyházi történetírás és egyháztörténet-írás 1948 után lehanyatlott. Megszűntek a rangos periodikák,³ nem készültek többé komoly szakmai elismerést kiváltó történeti összefoglalók, rendtörténetek.⁴ Csekély, lefojtott kutatás jellemezte a létezett szocializmus idején az egyháztörténet-írást. Korabeli neves művelői külföldre távoztak (például

---

¹ A tanulmány alapvetően az 1945 utáni korszakot vizsgáló egyháztörténet-írással foglalkozik, annak forrásaira és kutatási problémáira összpontosít.

² A katolikus történetírás a Horthy-korszakban virágkorát élte. Különösen a neves szerzetes paptanárok, például a bencés *Erdélyi László* [Szent Imre és kora. Bp. 1930; A magyar lovagkor társadalma és művelődése (1205–1526). Bp. 1932.; Magyarország törvényei Szent Istvántól Mohácsig. Bp. 1942.], a piarista *Takács Sándor* [Magyar nagyasszonyok I–II. Bp. 1926/1934; Emlékezzünk eleinkről I–II. Bp. 1929.; Kémvilág Magyarországon I–II. Bp. 1932.), *Balanyi György* (Magyarország története a legrégebbi időtől a mohácsi vészig. A középiskolák 3. osztálya számára. Bp. 1926.; Magyarország története a mohácsi véstől napjainkig. A középiskolák 4. osztálya számára. Bp. 1924.) kézi- és tankönyveit, monográfiáit érdemes mások mellett megemlíteni.

³ Szekfű Gyula kezdeményezésére alakult meg a Katolikus Történetírók Munkaközössége, amelynek kiadványa tíz évig a katolikus történetírás egyik fontos szakfolyóirata volt. *Regnum – Egyháztörténeti Évkönyv*, 1936–1946.

⁴ Elegendő Fraknói Vilmos, Karácsonyi János, Knauz Nándor, Lukcsics József és mások munkáira utalni. A rendtörténetek tekintetében pedig példaként említhetjük: *Békefi Remig*: A pilisi apátság története. Pécs. 1891–1892. *Uő.*: A pásztói apátság története. Bp. 1898.; A pannonthalmi Szent-Benedek-rend története I–XII. A magyar kereszténység, királyság és bencés rend fönnállásának kilencszázados emlékére kiadja a pannonthalmi Szent-Benedek-rend.; Erdélyi László. Szerk. Sörös Pongrác. Bp. 1908–1916.; *Balanyi György*: Magyar piaristák a XIX. és XX. században. Bp. 1942. *Uő.*: A magyar piarista rendtartomány története. Bp. 1943.

Deér József), esetleg más témákat kerestek, vagy alig jutottak lehetőséghez.⁵ Az ideológiai alapú történelemszemlélet osztályharcos elméletei közé alig fért be még a középkori egyház kutatása is.⁶ Az 1980-as évektől lanya változást lehet megfigyelni. Az Ecclesia katolikus szövetkezet 1983-ban kiadta Szántó Konrád ferences egyháztörténész egyetemes egyháztörténeti munkájának első kötetét, majd két évente a további két kötetet.⁷ Komoly jelzés, hogy létezik a művelt egyházi történetírás. Talán a munka megjelenésével is összefüggött a *História* című történelmi folyóirat 1983. évi 5–6. tematikus számának megjelenése „Egyház és társadalom” címmel.⁸ Két évvel később, a „kis lépések politikája” közepette valóságos ugrás volt az egyháztörténet-írás szempontjából az 1985. február 12–14-én – 40 éve első alkalommal – megrendezett egyháztörténeti konferencia Esztergomban, Az *Új Ember* katolikus hetilap és a *História* történelmi folyóirat szerkesztősége által rendezett tanácskozáson az előadók feltérképezték az egyháztörténet-írás fehér foltjait, és javaslatokat fogalmaztak meg a kutatások lehetséges irányára vonatkozóan.⁹ A *História* 1985. évi 4. száma – az esztergomi konferencia hatására – az egyháztörténet-írással foglalkozott. Némelyik előadás szerkesztett, rövidített változatát le is közölte a folyóirat. Szántó Konrád ferences egyháztörténész cikkének szerkesztői bevezetőjében olvasható: „A *História* szerkesztősége kiemelt fontosságot tulajdonít annak, hogy mind tervszerűbb kutatások tárják fel a magyarországi egyházak társadalmi-kulturális szerepének és általában a vallásos gondolkodásnak a történetét.”¹⁰ A „nagy áttörést” az 1988-as év hozta meg: a katolikus ellenreformáció legjelentősebb alakjának, Pázmány Péter halálának 350., és Szent

⁵ Kumorovitz L. Bernát illegális premontrei szerzetes, a magyar történeti segédtudományok egyik doajenje például 1950 és 1957 között alkalmi munkákból élt, különféle intézmények (Budapesti Történeti Múzeum, MTA Történettudományi Intézet) felkérésére oklevélkivonatokat és fordításokat készített. 1945-ben az MTA levelező tagjává választották, majd 1949-ben tanácskozó taggá minősítették vissza. 1989-ben rehabilitálták, és 1990-ben a rendes tagok sorába emelték.

⁶ Például: *Mályusz Elemér* néhány munkáját lehet megemlíteni: A konstanzi zsinat és a magyar főkegyúri jog. Bp. 1958.; *Uő.*: Egyházi társadalom a középkori Magyarországon. Bp. 1971.

⁷ Szántó Konrád OFM: A katolikus egyház története I–III. Bp. 1983, 1985, 1987.

⁸ *História* 5. (1983/5–6) Vö.: <http://www.tankonyvtar.hu/hu/bongesztes/folyoiratok/historia/83-056/adatok.html> (Lekérdezés: 2014. március 7.)

⁹ Egyháztörténeti konferenciák, 1985–1988. *História* 10, (1988/2–3) 60–61. Vö. <http://www.tankonyvtar.hu/hu/bongesztes/folyoiratok/historia/88-023/index.html> (Lekérdezés: 2014. március 7.)

¹⁰ Szerkesztői bevezető Szántó Konrád: A katolikus egyháztörténet-írásról című írásához. *História* 7. 1985/4. 30–31. Vö. <http://www.tankonyvtar.hu/hu/bongesztes/folyoiratok/historia/85-04/ch15.html#id526484> (Lekérdezés: 2014. március 7.)

István király halálának 950. évfordulójára szervezett emlékkonferencia. A Római Katolikus Püspöki Konferencia Egyháztörténeti Bizottsága, az Eötvös Loránd Tudományegyetem és az MTA Egyháztörténeti Bizottsága 1988. február 29. és március 2. között közös konferenciát rendezett Budapesten, az Eötvös Loránd Tudományegyetemen. A rendezvényt az ELTE rektora mellett Paskai László prímás, esztergomi érsek nyitotta meg. Michele Maccarrone pápai prelátus felolvasta II. János Pál pápa köszöntő táviratát is, amelyben a Szentatya méltatta a kezdeményezést. A háromnapos ülészen két napot a társadalomtudós szakma szinte teljes elitje: akadémikusok, egyetemi tanárok, világi és egyházi történészek, művelődéstörténészek. A bevezető előadást Köpeczi Béla művelődési miniszter tartotta.¹¹ A Pázmány-konferenciával áttört a gát, majd a hamarosan bekövetkező politikai és társadalmi változások teljesen felszabadították az egyháztörténet-írást.

1.1. Hazai marxista egyháztörténet-írás

Az 1940-es évek végétől egészen a nyolcvanas évekig a távolságtartás, sőt az ideológiai alapú szembenállás jellemezte a történészeket az egyházakkal kapcsolatos kutatásokban és publikációkban. A marxista osztályharcos szemlélet egyeduralmává vált a történetírásban, jóllehet, a korszak történetírása sem volt egységes. Az ötvenes éveket durva vulgármarxizmus jellemezte, amely a tudományosság szempontjainak teljes figyelmen kívül hagyásával ideológiai alapon „harcolt” a „klerikalizmus” ellen. A 70-es évektől, a történettudomány marxista szellemiségű szakszerűsödésének idejétől, a 20. századi egyháztörténet feltárására pedig csak néhány kivételezett „házi” történész kapott engedélyt és kellő tekintést az iratokba. Ehelyütt csak három szerzőt emelek ki, két egymást követő generáció tagjait, akik mesterségük fogásait kiválóan ismerve és alkalmazva, másokhoz képest szinte „forrásbőségben” tanulmányozhatták az egyházak modernkori történelmét.

Orbán Sándor¹² tudományos pályafutása során a katolikus egyház 1945 utáni történetével („politikájával”), az egyház és az állam viszonyával, valamint az 1945 utáni magyar agrártörténettel foglalkozott. Akadémiai doktori értekezését is eb-

¹¹ Bitskey István: Egyháztörténeti konferencia Pázmány Péter emlékezetére. *Hungarológiai Értesítő* VIII. (1986/3–4) 272–273. Vö. http://epa.oszk.hu/01300/01361/00019/pdf/1986_3-4_272-273.pdf (Lekérdezés: 2014. március 7.)

¹² Orbán Sándor (1928–2012): a polgári iskola után tanítói képesítést (1946), majd a Budapesti Pedagógiai Főiskolán történelem–magyar szakos általános iskolai tanári oklevelet szerzett (1952). A történelemtudományok kandidátusa (1962), doktora (1974). Az MTA Történettudományi Intézet III. sz. Magyar Történeti Osztályának tudományos munkatársa (1951–1965), főmunkatársa (1965–1975), tanácsadója és a Jelenkortörténeti Osztály vezetője (1975–1988).

ben a tárgykörben védte meg 1974-ben.¹³ Már az ötvenes években megjelentek tudományos közleményei a magyar katolikus egyház szerepvállalásáról a Szovjetunió elleni háborúban, majd az egyházi iskolák államosításáról.¹⁴ Alig két évvel az MSZMP új „kétpólusú” egyházpolitikai elveit lefektető 1958-as párthatározat¹⁵ után vállalkozott a katolikus egyház és az állam közötti 1950-es megállapodás első elemzésére, majd két év múlva már monográfiát adott ki ugyanebben a tárgyban. Megadatott neki, hogy nemzetközi szinten, németül is összefoglalja kutatásai eredményét Kelet-Berlinben.¹⁶ A hatvanas évek közepétől egyháztörténeti írása már nem jelent meg, kizárólag agrártörténettel foglalkozott.

Balogh Sándor¹⁷ a budapesti tudományegyetem mellett Moszkvában a Lomonoszov Egyetemen alapozta meg tudását. A pártapparátustól az egyetemi ka-

¹³ *Orbán Sándor*: Két agrárforradalom Magyarországon. Demokratikus és szocialista agrárátalakulás 1945–1961. Bp. 1972.

¹⁴ *Orbán Sándor*: A magyar katolikus egyházi reakció a Szovjetunió elleni háború támogatói sorában. Századok, 87. (1953/1) 108–141; *Uő.*: A szovjetellenes háború klerikális támogatói. Bp. 1954.; *Uő.*: Az egységes állami iskola megteremtése. In: Tanulmányok a magyar népi demokrácia történetéből. Szerk. Lackó Miklós. Bp. 1955. 543–584; *Uő.*: A felekezeti iskolák államosításának 10. évfordulójára. Társadalmi Szemle 13. (1958/6) 70–79.

¹⁵ MNL OL M–KS–288. f. 5. cs. 82. ő. e. Az MSZMP PB 1958. június 10-i ülése. valamint MNL OL M–KS–288. f. 5. cs. 87. ő. e. Az MSZMP PB 1958. július 22-i ülése. Közli Balogh Margit – Gergely Jenő: Állam, egyházak, vallásgyakorlás Magyarországon 1790–2005. II. kötet. Bp. 2005. 1001–1008.

¹⁶ *Orbán Sándor*: Az állam és a katolikus egyház megállapodása 1950. Történelmi Szemle III. (1960) 281–309; *Uő.*: Egyház és állam 1945–1950. A katolikus egyház és az állam viszonyának rendezése. Budapest. 1962.; *Uő.*: Das Abkommen zwischen Staat und Kirche in der Volksrepublik Ungarn. Jahrbuch für Geschichte der UdSSR und der volksdemokratischen Länder Europas. Vol. 9. Berlin. 1966. 27–54.

¹⁷ Balogh Sándor (1926–2004): Balassagyarmaton, a népi kollégiumban érettségizett. 1947-ben beiratkozott a budapesti egyetem történelem szakára. 1948-tól párttag. 1950-ben egyetemi hallgatóként került az MDP Pártfőiskolára. 1952. júliusban az MDP KV Agitációs és Propaganda Osztályán politikai munkatárs, 1953. májustól az egyetemi alosztály megbízott vezetője volt. 1954-től a moszkvai Lomonoszov Egyetemen aspiráns, a történelemtudományok kandidátusa lett. 1958-tól a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat (TIT) tudományos titkára. 1960-ban visszakerült a pártapparátusba; az MSZMP KB Tudományos, Közoktatási és Kulturális Osztály alosztályvezetője lett. 1964-től az ELTE Újkori és Legújabbkori Magyar Történeti Tanszékén tanított; előbb docens, majd 1967-től egyetemi tanár, az egyetemi pártbizottság tagja. 1964 és 1967 között oktatási rektorhelyettes. 1973-tól a történettudományok doktora. 1986 és 1991 között a Magyar Történelmi Társulat elnöke volt. 1988. augusztusban kinevezték az MSZMP KB Párttörténeti Intézetének igazgatójává, innen ment nyugdíjba 1991-ben.

tedrán keresztül a párt tudományos intézetéig ívelt tudományos pályája. Nagyhatalmú és -hatású történész volt. Az 1945 utáni magyar történelemmel, azon belül is leginkább az 1945 utáni koalíciós időszzakkal, a „népi demokrácia” megteremtésének korszakával foglalkozott.¹⁸ Tekintélyes akadémiai doktori értekezését is ebből a témából írta.¹⁹ Később pedig kiadott hozzá egy forrásgyűjteményt is.²⁰ Balogh Sándor könyve a hozzáférhető források legteljesebb körére épült. Igyekszik bizonyítani, hogy az 1945 utáni néhány év (a koalíciós időszak) elkülönül, nem kapcsolható össze szorosan a következő időszzakkal, a pártállam kiépítésével. Elismeri ugyan, hogy a nemzetközi erőviszonyok alakulása és a szovjet befolyás meghatározta a magyarországi fejlődést, de a valóságosnál fontosabb szerepet tulajdonított a hazai politikai szereplőknek. Balogh behatóan foglalkozott a magyarországi kisebbségek háború utáni helyzetével is.²¹ Később eljutott az 1945 utáni magyar külpolitika elemzéséig.²² Korábban rendkívül sikeres, népszerű összefoglaló magyar történelmi szintéziseket is kiadott.²³ A magyarországi egyházak 20. századi története ezekben a monográfiákban is megjelent, de Balogh Sándor önállóan is publikált szűkebb korszakára, az 1945 utáni koalíciós időszzakra vonatkozó

-
- ¹⁸ *Ságvári Ágnes – Balogh Sándor: A népi demokratikus forradalom magyarországi győzelmének történetéhez. Századok 97. (1963/6) 1322–1340. Balogh Sándor: A Magyar Kommunista Párt értelmiségi politikájának felszabadulás utáni történetéből. Századok 99. (1965/3) 458–483. Uő.: Az 1945. november 4-i nemzetgyűlési választások. (I–II. rész.) Századok 104. (1970/4) 869–940. (1970/5) 1192–1239.*
- ¹⁹ *Balogh Sándor: Parlamenti és pártharcok Magyarországon a felszabadulás után 1945–1947. Akadémiai doktori disszertáció. Bp. 1972. I. 1–499; II. 500–1012; III. 1013–1637; IV. Jegyzetek: 460. A tekintélyes munka 600 oldalra rövidített változata: Uő.: Parlamenti és pártharcok Magyarországon 1945–1947. Bp. 1975.*
- ²⁰ *Balogh Sándor – Izsák Lajos: Pártok és pártprogramok Magyarországon (1944–1948). Bp. 1977.*
- ²¹ *Balogh Sándor: Az 1946. február 27-i magyar–csehszlovák lakosságcsere egyezmény. Történelmi Szemle, 31. (1979/1) 59–87.; Uő.: A német nemzetiségű lakosság kitelepítése Magyarországról a második világháború után. Elmélet és Politika. Információs Szemle 1981/4. 96–130.*
- ²² *Balogh Sándor: A népi demokratikus Magyarország külpolitikája 1945–1947. A fegyverszünetről a békeszerződésig. Bp. 1982.; Uő.: Magyarország külpolitikája 1945–1950. Bp. 1988.*
- ²³ *A magyar népi demokrácia története 1944–1962. A kötet szerzői: Balogh Sándor, Birta István, Izsák Lajos, Jakab Sándor, Korom Mihály, Simon Péter. A mellékleteket összeállította: Izsák Lajos, Steinbach Antal. A kötet szerkesztői: Balogh Sándor, Jakab Sándor. Kossuth Könyvkiadó, Bp. 1978. Továbbá Balogh Sándor, Gergely Jenő, Izsák Lajos, Jakab Sándor, Pritz Pál, Romsics Ignác: Magyarország a XX. században. Szerk. Balogh Sándor. A mellékleteket összeállította: Föglein Gizella. Bp. 1985.*

egyháztörténeti tárgyú írást.²⁴ A rendszerváltozást követően közölt, Mindszenty József bíborost illető sajtócikkei, interjúi borzolták a közvéleményt, különösen a katolikusok érzékenységét.²⁵

Orbán Sándornál és Balogh Sándornál egy generációval fiatalabb, a 20. századi magyar egyháztörténet-írás meghatározó személyisége Gergely Jenő.²⁶ Tudományos pályája a hetvenes években indul. Kutatási-oktatási szakterülete a 19. és 20. századi magyar történelem, ezen belül az egyháztörténelem volt. Elsősorban az egyházi mozgalmak, ideológiák, a keresztény pártok története, a katolikus társadalmi szervezetek tevékenysége érdekelte.²⁷ Kutatásai kiterjedtek Magyarország és a Szentszék kapcsolataira is. Ugyancsak érdekes vállalkozás a sikeres, több kiadást megélt munka a pápaság történetéről, egy olyan szerzőtől, aki semmilyen idegen nyelven nem tudott.²⁸

Gergely Jenő azon kevesek közé tartozott, akiknek majdhogynem sikerült iskolát teremteniük. Jó néhány neves történészt kinevelt (mások mellett Balogh Margit, Fazekas Csaba), és valóban felismerte, hogy a tudományos műhelymunka az egyik legfontosabb út a szakmai utánpótlás biztosításához. Mégsem sikerült

---

²⁴ *Balogh Sándor*: A fakultatív vallásoktatás kérdése és az egyházak (1947 tavasza). Századok 107. (1973/4) 906–941; Uő.: Die Frage des fakultativen Religionsunterrichts und die Kirchen (Frühjahr 1947). Studia Historica. Academiae Scientiarum Hungaricae. Bp. 1980. 177.

²⁵ *Balogh Sándor*: A hercegprímás. Mindszenty politikusi pályájáról – születése centenáriumán. Népszabadság, 1992. március 28. 75. szám, 23; Uő.: Mindszenty József a politizáló katolikus főpap. Eszmélet 9. 34. szám, 1997 nyár, 94–113.

²⁶ Gergely Jenő (1944–2009): történész, az MTA doktora, az ELTE BTK Új- és Jelenkori Magyar Történeti Tanszékének professzora, tanszékvezetője. Az ELTE BTK-n szerzett történelem szakos diplomát, majd élete végéig az intézmény oktatója volt. 1968-ban tanársegéd, majd a bölcsészdoktori disszertációja megvédését követően 1970-től adjunktus. 1974-ben kandidátus, egyetemi docens. 1991-ben az MTA történelemtudományok doktora, egyetemi tanár. 1995-től az Új- és Legújabbkori Magyar Történelem Tanszék vezetője. 1997-től haláláig vezette az ELTE Történelemtudományok Doktori Iskoláját.

²⁷ *Gergely Jenő*: A politikai katolicizmus Magyarországon 1890–1950. Bp. 1977. Külön is ki kell emelni a katolikus egyház történetét feldolgozó kismonográfiáját. Uő.: A katolikus egyház Magyarországon 1944–1971. Kossuth Könyvkiadó, Bp. 1985. Míg ez az egyetlen történeti igényű szintézis a katolikus egyházzal a létezett szocializmus időszakából. Továbbá uő.: Katolikus egyház, magyar társadalom 1890–1986. Budapest, Tankönyvkiadó, 1989.

²⁸ *Gergely Jenő*: A pápaság története. Bp. 1982. A mű keletkezésével kapcsolatban lásd *Adriányi Gábor*: Az egyháztörténet kézikönyve. Második kiadás, előszó. Budapest, 2000. 11.

neki egyfajta „Gergely-iskolát” teremtenie, nem sikerült „szellemiséget” átadni, talán azért, mert az ő szellemisége is válságba jutott a rendszerváltozással. Amit tanítványaira, fiatalabb munkatársaira hagyott az sem kevés, az alaposság, a szorgalmas kutatás tisztelete.

Orbán Sándor az MTA Történettudományi Intézetéhez, Balogh Sándor az MSZMP KB Párttörténeti Intézetéhez (1990-től Politikatörténeti Intézet) és Gergely Jenő az Eötvös Loránd Tudományegyetemhez kötődött. A magyarországi létezett szocializmus számottevő történészei, a marxista egyháztörténet-írás meghatározó személyiségei. Fontos megjegyezni, hogy az akkori publikációs lehetőségek jóval szűkösebbek voltak, mint a maiak. Ahhoz, hogy egy húsz és harminc közötti fiattól valamelyik szaklap tanulmányt közöljön, különösen történeti, ideológiai okokból kényesnek minősülő kérdésekben, feltétlenül rendszerhűnek kellett lenni és a párt ideológiai elvárásainak mindenben meg kellett felelni. Ha megvizsgáljuk a rangos történeti tudományos szaklapok (pl. *Századok* és *Történelmi Szemle*) szerkezetét, megállapíthatjuk, hogy domináltak azok az értekezések, amelyek a magyar történelemnek középkortól a 19. század végéig terjedő időszakát dolgozták fel. Jóval kevesebb írás jelent meg a 20. századból, azok is egy jól körülhatárolható, szűk szerzőgárda tollából. Ezek a történészek már kivétel nélkül 1945 után szerezték meg képesítésüket. Nemcsak módszertanában, de még kérdésfeltevésében is szakítottak a két világháború közötti magyar történetírással. Ráadásul olyan korszakban éltek, és váltak véleményformáló történésszé, amikor a szocialista tábor bezártsága miatt nem volt fontos a nyelvtudás, különösen a nyugati nyelvek ismerete nem. Éppen ezért munkásságuk alig ismert a határokon túl, és ők maguk is alig hagyták értékítéleteiket a nyugati szerzőktől befolyásolni. Tevékenységük és különösen hatásuk azonban a rendszerváltozást követően is jelentős maradt. Éppen ezért nem érdektelen megismerni a neves hazai, és mellettük az emigráns egyháztörténészek életrajzeit, és újra alaposabban szemügyre kell venni munkáikat is. Milyen kérdésfeltevessel, forrásadottságokkal dolgoztak? Mennyire tudták távol tartani magukat kutatásaik tárgyától, volt-e erre egyáltalán lehetőségük, igényük? Ha az ideológiai burkot lebontjuk műveikben, lehet-e aktuális, időtálló szakirodalomként használni munkáikat? Érdekes, hogy amint erre politikai lehetőség nyílt, a rendszerváltozást követően, a neves marxista történészek Mindszenty Józseffel kapcsolatos tévedéseire, tudatos ferdítéseire Mészáros István azonnal felhívta a figyelmet.²⁹

1.2. Emigráns egyháztörténet-írás

Az emigrációba kényszerült magyar egyháztörténet-írók is több generációhoz tartoztak, több hullámban, eltérő történelmi, politikai szituációban, de lényegében

---

²⁹ Mészáros István: A hazai történettudomány 1948–1992 közötti Mindszenty-képe. Esztergom. 1992.

ugyanazzal az indokkal, a kommunista önkényuralom miatt hagyták el hazájukat. Felkészültségük különböző, néhányukat nem is lehet hagyományos értelemben véve történésznek tekinteni. Ugyanakkor éppen ez a sokszínűség jellemezte az emigráns irodalmat, hogy a nem kimondottan „céhbeli” is hozzátehetette a maga véleményét, eredményeit a határokon túl a magyar egyháztörténet-íráshoz. Csaknem valamennyiük munkáját jellemezte a csekély, egyoldalú forrásbázis. Mégsem szabad leírni ezeket a munkákat, mert éppen azért, hogy egy-egy ritka forrásból, vagy éppen a nyugaton hozzáférhető teljes sajtó és szakirodalmi repertoárból mérítettek, komoly adalékot szolgáltatnak az itthoni, ugyancsak egyoldalú történelemszemlélethez. Másik rendkívül fontos érdemük volt, különösen a saját korszakukban, hogy a kommunista egyházüldözés bemutatásával lényegében mindvégig éberén tartották az egyház és a nyugati közvélemény figyelmét, hogy a „vasfüggöny” keleti oldalán is létezik egy üldözött, szenvedő egyház.

Közi Horváth József inkább közíró volt, mint történész.³⁰ Nem tanulta a történelemtudományt, mégis számos történeti munkát írt, amelyeket több nyelvre is lefordítottak.³¹ Az írások nyelvezetére jellemző az elfogultságtól sem mentes hang, például a „Rafinált vallásüldözés...” egyes fejezetcímeiben: *„A kádári egyházpolitika hazug dicsérete; A társutasok túlbuzgósága; A békepapok gyászos szerepe; Ravaszkodással álcázott vallásüldözés; Vörös medália Lékai bíboros-prímás mellén”*.

---

³⁰ Közi Horváth József (1903–1988): katolikus pap, politikus. 1927-ben Győrött szentelték pappá. 1929-ben a budapesti Tudományegyetemen teológiai doktorátust szerzett. Serédi bíboros a Katolikus Akció titkárává nevezte ki. Népszerűsítette a pápai szociális enciklikákat, kiállt a német nemzetiszocializmus ellen. 1939-ben a kormánypárti listán keresztény-szociális programmal Győr országgyűlési képviselője lett. 1944 tavaszán a parlamentben tiltakozott a német megszállás ellen. 1948-ban Ausztrián keresztül Párizsba menekült, ahol megszervezte és vezette a Magyar Keresztény Népmozgalmat. 1949-ben New Yorkban telepedett le. A Magyar Nemzeti Bizottmány végrehajtó bizottságának tagjaként a menekültkérdéssel foglalkozott. Az 1956-ban visszatért Európába. 1957 és 1965 között a Paulinum nevű müncheni diákközhont vezette. 1970 végén az Európai Szabad Magyar Kongresszus elnökévé választotta. 1965-től a haláláig a München melletti Oberhachingban az egyházmegyei Karitás-otthon lelkesze volt. Írásai a Katolikus Szemlében, a Nemzetőrben, az Életünkben és más lapokban jelentek meg.

³¹ Közi Horváth József: *Magyarok tündöklő csillaga, Szent István 975–1038*. München. 1971; *Uő.*: *Kardinal Mindszenty. Ein Bekenner und Märtyrer unserer Zeit. Kirche in Not – Ostpriesferhilfe, Königstein-Taunus*. 1976. (angolul: Chichester–Chulmleigh, 1979, magyarul: Mindszenty bíboros, München 1980.); *Uő.*: *Apor püspök élete és halála*. München. 1977. (németül: *Leben und Sterben von Bischof Apor*, München, 1984.); *Uő.*: *Rafinált vallásüldözés Magyarországon*. München. 1980.

Vecsey József egyáltalán nem történész, hanem katolikus pap.³² Mégis neki köszönhető, hogy megszerkesztette és kiadta Mindszenty József bíboros leveleinek, beszédeinek, írásainak okmánytárát.³³

Csonka Emil³⁴ történettudományi kutatásai a legújabbkori magyar történelem, főleg a Habsburg-ház huszadik századi magyarországi történetére irányultak, de Mindszenty József emigrációban töltött éveit is ő dolgozta fel elsőként.³⁵

---

³² Vecsey József (1913–1977): katolikus pap, szerkesztő. Tanulmányai után káplán és középiskolai hittanár, majd a szombathelyi szemináriumban teológiatanár volt. 1952 nyarán Párizsba menekült, magyar lelkész lett. 1954 augusztusától 1955 decemberéig Münchenben a Szabad Európa Rádió katolikus műsorát szerkesztette. Utána a svájci St. Gallenbe került, ahol lekipásztori munkát végzett. 1969-től kiadta és szerkesztette az *Életünk* című katolikus lapot. Mindszenty bíboros Nyugatra érkezése után bécsi titkárságának ügyvezetője lett és annak haláláig közvetlen munkatársa volt. A bíboros halála után a Mindszenty Alapítvány tagjaként megszervezte a vaduzi Mindszenty Házat. A Katolikus Szemlében és az *Életünkben* publikált.

³³ Mindszenty Okmánytár I–III. Pásztorlevelek, beszédek, nyilatkozatok, levelek. Sajtó alá rendezte Vecsey, József. München 1956–1957. Németül Johann Schwendemann-nal. *Welt und Heimat*, St. Pölten, Wien, 1957–1959. További Mindszenty tárgyú munkái: *Der Prozess Mindszenty. Dokumente* (gesammelt und herausgegeben von Dr. J. Vecsey). Pannonia Sacra, München. 1961.; *Kardinal Mindszenty. Beiträge zu seinem siebzigsten Geburtstag*. Hg. Jozsef Vecsey. Donau Verlag, München. 1962.; *Emlékezés Mindszenty bíboros édesanyjára* (St. Gallen 1970) *Josef Vecsey: Der Lebensweg Kardinal Mindszenty bis 1971.*; *Kardinal Mindszenty. Das Gewissen der Welt*. Naumann, Würzburg. 1972.. 9–60; *Uő.*: Mindszenty, the Man. Cardinal Mindszenty Foundation, St. Louis. 1972.

³⁴ Csonka Emil (1923–1982): újságíró, történész. Egyetemi tanulmányait a budapesti Tudományegyetemen és Bolognában végezte. Ott doktorált magyar irodalomból. Ausztriában, majd Münchenben élt. 1951 szeptemberétől haláláig (Vasvári Gergely néven) a Szabad Európa Rádió munkatársa volt. Az 1962 májusában megindított Új Európa című külpolitikai és kulturális szemle felelős szerkesztője haláláig. A Katolikus Szemlében, az Új Hungáriában, a Kanadai Magyarságban is jelentek meg írásai. Németül Emilio Vasari néven publikált.

³⁵ *Emilio Vasari: Ein Königsdrama im Schatten Hitlers. Die Versuche des Reichsverwesers Horthy zur Gründung einer Dynastie*. Wien, München. 1968.; *Emil Csonka: Habsburg Ottó. Egy különös sors története*. München. 1972.; *Emilio Vasari: Dr. Otto Habsburg oder die Leidenschaft für Politik*. Wien, München. 1972.; *Csonka Emil: Zita története. Az utolsó magyar királyné*, München. 1975., Budapest, 1989. (németül E. V. Herold, München 1975.); *Csonka Emil: A száműzött bíboros. Mindszenty az emigrációban*. San Francisco. München. 1976. (németül E. V. Herold Verlag, Wien, München, 1977.); *Csonka Emil: A forradalom oknyomozó története, 1945–1956*. München. 1980. (németül E. V. Die ungarische Revolution 1956. Seewald Verlag, Stuttgart. 1981.

A kiváló műveltségű, képzett történész, Hermann Egyed³⁶ egyetlen napot sem töltött emigrációban, mégis a magyar katolikus egyház történetét összefoglaló monográfiája miatt az emigráns irodalomhoz sorolhatjuk.³⁷ A mű ugyanis Münchenben jelent meg. Hermann Egyednek nem az emigránsok sorsa jutott, hanem az otthoni mellőzés és kényszerhallgatás. Rendkívül alapos munkája az emigrációban is, itthon pedig becsempészett példányok által, igen nagy hatást fejtett ki. Lényegében az egyetlen komoly egyháztörténeti szintézisét kínálta két évszázad egyháztörténelmének. Két évtizeden keresztül, 1950-től haláláig szilenciumra kárhoztatták ezt az európai műveltségű történészt, aki, amíg alkothatott, főleg középkor- és újkori magyar történelemmel és egyháztörténettel foglalkozott.³⁸

³⁶ Hermann Egyed (1895–1970): történész, levéltáros, premontrei kanonok, egyetemi tanár. 1914-ben belépett a premontrei rendbe, 1918-ban szentelték pappá. A teológiát az innsbrucki, a német-történelem szakot a budapesti tudományegyetemen végezte. 1929-ben történelemből doktorált. Teológiai tanár Jászón, majd a premontrei gimnázium tanára Gödöllőn. 1929–1940 között az egyháztörténet tanára a gödöllői rendi főiskolán. 1933-ban a budapesti tudományegyetemen egyetemi magántanár. Több alkalommal kutató Bécseben a Bécsi Magyar Történeti Intézet (1932-től Gr. Klebelsberg Kuno Magyar Történetkutató Intézet) ösztöndíjasaként. 1940–1948-ban a szegedi tudományegyetemen a magyar történelem és művelődéstörténet ny. r. tanára. 1944–1945-ben a bölcsészettudományi kar dékánja, majd prodékánja volt. 1949-ben nyugdíjazták. 1949–1950-ben a szegedi r. k. tanárképzőben a magyar történelem tanára. 1950-től Veszprémben kisegítő lelkész és levéltáros.

³⁷ *Hermann Egyed: A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig.* Szerk., az előszót írta Adriányi Gábor. München. 1973.

³⁸ Főbb művei, a teljesség igénye nélkül. *Hermann Egyed: A magyar katolikus papság az osztrák katonai diktatúra és az abszolutizmus idejében.* Gödöllő, Vác, 1932; Uő.: Lonovics József római küldetésének – 1840–1841 – belpolitikai és diplomáciai előkészítése. A Pázmány Péter Tudományegyetem Egyháztörténelmi Szemináriumának kiadványai. 1. Budapest, 1934; Uő.: Az 1822-i erdélyi egyházmegyei zsinat. A Gr. Klebelsberg Kuno Magyar Történetkutató Intézet Évkönyve. V. köt. Budapest, 1935; Uő.: Staatliche Klosterreform in Ungarn. 1814–1827. Jahrbuchs des Graf Kuno Klebelsberg Institut für Ungarische Geschichtsforschung in Wien. 7. Band. Budapest, 1937; Uő.: Les courants d'idées occidentales dans l'enseignement de la théologie en Hongrie. Nouvelle Revue de Hongrie, 1938; Uő.: A vallásos ember a barokk korban. Magyar művelődéstörténet. IV. köt. Barokk és felvilágosodás. Szerk.: Domanovszky Sándor. Budapest, 1941; Uő.: Az esztergomi érseki-prímási szék betöltése a XIX. század első felében. Századok, 78. (1944/7–9) 463–487.

Morel Gyulát³⁹ és András Imrét⁴⁰ együtt kell bemutatni, bár eltérő időpontban és történelmi helyzetben emigráltak, és önállóan is jelentős műveket alkottak. A legnagyobb hatást közös alkotásukkal, a bécsi Magyar Egyházzociológiai Intézettel (Ungarisches Kirchensoziologisches Institut: UKI) és annak kiadványaival érték el.⁴¹ Rendszeresen foglalkoztak a magyar katolikus egyház helyzetével és működésének szociológiai vetületével. 1969-ben elindították az *UKI Berichte über Ungarn* című évkönyv-jellegű sorozatot. Közel 200 magyar, német és angol nyelven írt cikket, tanulmányt és tanulmánykötetet jelenttettek meg az intézetben, amelyek egyházi és világi körökben egyaránt elismerést szereztek a dokumentációs és elemző munkájukkal. Tevékenységükkel az (magyar katolikus) egyházat igyekeztek szolgálni, mivel az elnyomás nem maradt ismeretlen a nyugati média előtt.

³⁹ Morel Gyula (1927–2003): szociológus, jezsuita szerzetes. 1946-ban lépett be a Jézus Társaságába. Egyetemi tanulmányait Budapesten kezdte 1948-ban, majd Belgiumban, Franciaországban és Ausztriában folytatta. Filozófiát, teológiát és szociológiát tanult. A Bécsi Egyetemen lett a szociológia doktora. Bécsben és Münchenben ifjúsági nevelőmunkát végzett. 1962-ben részt vett a bécsi Magyar Egyházzociológiai Intézet megszervezésében. Azóta egyik vezetője. 1968-ban docens, 1969-ben rendes tanár lett az Innsbrucki Egyetemen, a Szociológiai Intézet vezetője.

⁴⁰ András Imre (1928–2011): jezsuita szerzetes, szociológus. Csíkszeredán érettségizett (1947), majd Szatmárnémetiben jelentkezett a jezsuitáknál. 1947 szeptemberében átszökött Magyarországra, és a budapesti Manrézában megkezdte a noviciátust. Filozófiát tanult Szegeden és Budapesten. A rendek szétszórátása után Hódmezővásárhelyen és Leányfalun élt. 1956-ban rendi döntésre Ausztriában telepedett le. Teológiai, bölcseleti és szociológiai tanulmányokat végzett Innsbruckban és Bécsben. 1959-ben szentelték pappá Innsbruckban. 1962-ben tett rendi ünnepélyes fogadalmat Bécsben. 1974-ben Bécsben doktori címet szerzett. Disszertációját az 1920–1956 közötti magyarországi ún. „népi mozgalom”-ról írta. 1962-től a bécsi Magyar Egyházzociológiai Intézet igazgatója. 1992-ben létrehozta Budapesten a Kerkai Jenő Egyházzociológia Intézetet.

⁴¹ Néhány fontosabb példa: Bilanz des ungarischen Katholizismus. Kirche und Gesellschaft in Dokumenten, Zahlen und Analysen. Hrsg. von Emmerich András, Julius Morel. Heimatwerk Verlag, München, 1969; Handbuch des Ungarischen Katholizismus. Hrsg. von Emmerich András, Julius Morel. Ungarisches Kirchensoziologisches Institut (UKI), Wien, 1975; Kirche im Übergang. Die katholische Kirche Ungarns 1945–1982. Hrsg. von Emmerich András, Julius Morel. Ungarisches Kirchensoziologisches Institut (UKI), Wien, 1982; Hungarian Catholicism. A Handbook edited by Emeric Andras and Julius Morel. Hungarian Institute for Sociology of Religion, Vienna, 1983.

Az emigráció legjelentősebb egyháztörténésze a több száz magyar és idegen nyelvű publikációt jegyző Adriányi Gábor,⁴² a bonni egyetem professzora, majd az ELTE BTK Történeti Intézetének előadója, doktori témavezető, az MTA BTK Történeti Intézet tanácsadója. Őt is Nyugatra sodorta a magyar 20. század. Azok közé a kispapok közé tartozott, akiket 1959-ben kizártak a Központi Papnevelő Intézetből, amiért nem voltak hajlandók részt venni az Állami Egyházügyi Hivatal kívánságára az országos papi békegyűlésen. Az ötödéves teológust ezután titokban szentelték pappá, de tanulmányait nem tudta folytatni, elhagyta Magyarországot. Az ÁEH akciója sikeresnek bizonyult, a kispapok és előjáróik, tanáraik közé bizalmatlanság férközött.

Adriányi Gábor azonban külföldön befejezett tanulmányaival, később pedig kutatói, oktatói munkájával is hazáját, egyházát, a magyar katolikus egyházat és annak történetét szolgálta. Fő kutatási területe a katolikus egyház története Magyarországon, különösen a magyar katolikus egyház speciális történeti problémái a 19. és a 20. században, illetve a Vatikán keleti politikája Magyarországgal szemben.⁴³ Jelenleg is aktívan dolgozik a magyar katolikus egyház zsinatait és nagygyűléseit az 1790 és 2010 közötti időszakban vizsgáló projekt tagjaként.

Adriányi Gáborral kapcsolatban meg kell említeni az Ungarn-Jahrbuch című sorozatot, a Münchener Magyar Intézet (ma Regensburgban) német nyelvű évkönyvét. 1969-ben Georg Stadtmüller történész, egyetemi tanár, a Münchener Magyar

⁴² Adriányi (Adorjáni Vit) Gábor / Gabriel (1935–): katolikus egyháztörténész. Teológiai tanulmányait 1954–59-ben a budapesti Tudományegyetemen, 1961–63-ban a római Pápai Szent Tamás Egyetemen végezte. 1960-ban illegálisan szentelték pappá Budapesten. 1961-ben az NSZK-ban telepedett le. 1963-ban a teológia doktora lett, 1971-ben a bonni egyetemen magántanári képesítést nyert. 1976-ban tanszékvezető tanár és az Institut für Kirchengeschichte igazgatója. 2000 óta professor emeritus. 1971-től a müncheni Ungarn-Jahrbuch társszerkesztője. 1973 óta szerkeszti és kiadja a *Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae* nevű egyháztörténeti sorozatot. 1989-ben veszprémi tiszteletbeli kanonok. Vö. *Adriányi Gábor: Egy élet nyomában. Önéletrajz.* Bp. 2007.

⁴³ Válogatás műveiből: *Adriányi Gábor/Gabriel Adriányi: Fünfzig Jahre ungarischer Kirchengeschichte 1895–1945.* Mainz. 1974; *Uő.: Ungarn und das I. Vaticanum. Bonner Beiträge zur Kirchengeschichte,* Köln, Wien. 1975; *Uő.: Az egyháztörténet kézikönyve – Handbuch der Kirchengeschichte. Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae,* München, 1975; *Uő.: Beiträge zur Kirchengeschichte Ungarns. Studia Hungarica,* München, 1986; *Uő.: Geschichte der Kirche Osteuropas im 20. Jahrhundert. Studia Hungarica,* Paderborn. 1992. (magyarul a Kairosz Kiadónál, Bp. 2005); *Uő.: Die Ostpolitik des Vatikans 1958–1978 gegenüber Ungarn. Der Fall Kardinal Mindszenty.* Tibor Schäfer Verlag, Herne, 2003. (magyarul a Kairosz Kiadónál, Bp. 2004. Adriányi Gábor teljes bibliográfiája elérhető: <http://www.tti.hu/tagok/userprofile/gadrianyi.html> (Lekérdezés: 2014. március 10.)

Intézet akkori igazgatója alapította. Elsősorban magyarságtudományi témákkal, főleg magyar történelemmel és társtudományokkal foglalkozik. 2014-ben jelent meg a 31. kötete. 1969 és 1972 között Stadtmüller professzor szerkesztette, 1973-ban Stadtmüller mellett Horst Glassl és Ekkehard Völkl. 1974-ben Georg Stadtmüller helyett Adriányi Gábor lépett be Glassl és Völkl szerkesztők mellé. Jelenleg K. Lengyel Zsolt a főszerkesztő. Az Ungarn-Jahrbuch mellett a Münchener Magyar Intézet adja ki 1964 óta a *Studia Hungarica* sorozatot,⁴⁴ *Schriften des Ungarischen Instituts München*. Az utolsó, 51. kötet 2012-ben jelent meg.⁴⁵ Adriányi Gábor 1973-ban indította el és szerkesztette a *Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae*, katolikus egyháztörténeti sorozatot. A megjelent kötetek szerzői közé tartozik többek között Hermann Egyed, Salacz Gábor, Adriányi Gábor, Meszlényi Antal, Pfeiffer János.

Röviden még egy kiadót be kell mutatni. Az *Opus Mystici Corporis* (OMC) katolikus magyar könyvkiadót Török Jenő jezsuita tanár alapította 1957-ben Bécsben. Kezdetben magánvállalkozásként, majd az Osztrák Püspöki Kar Lelkipásztori Intézetének magyar osztályaként (*Pastorale Ungarnhilfe*) működött. Máig több mint háromszáz kiadványa jelent meg. Ezek azonban nem egyháztörténeti, hanem lelkipásztori művek, hittankönyvek, ifjúsági művek, bibliai ismereteket gyarapító munkák, elmélkedések, liturgikus- és imakönyvek, hitbuzgalmi írások, szentek és szentéletű emberek életrajzai.

2. Az elérkezett szabadság

Az egyházak „átvészelték” a kommunista diktatúra négy évtizedét, 1989 után felszabadultak. A szabadsággal együtt a társadalom és a kutatók érdeklődése is megnőtt az egyházak társadalmi szerepe, története iránt.

2.1. A levéltári és adatvédelmi törvény megszületése előtt

A rendszerváltozás után a történetírásban is megszűntek a monopóliumok, jelentős átalakulások következtek be. Ugyan a struktúra nem változott meg, és lényegében a tudományok területén sem zajlott le egy mindent átalakító rendszerváltozás, de maga a nyitás magával hozta a gondolat megformálásának és kifejezésének szabadságát. Ez pedig pluralizmust és versenyhelyzetet teremtett, még úgy is, hogy az erőviszonyok nem voltak egyenlők még sokáig. Az egyik legfontosabb monopólium a könyvkiadást érintette. A létezett szocializmus alatt a néhány álla-

---

⁴⁴ A *Studia Hungarica* sorozat 48. köteteként jelent meg e tanulmány szerzőjének doktori értekezése is. Vö. *Csaba Szabó: Die katholische Kirche Ungarns und der Staat in den Jahren 1945–1965*. München. 2003.

⁴⁵ *Tamás Fedeles: Die personelle Zusammensetzung des Domkapitels zu Fünfkirchen im Spätmittelalter (1354–1526)*. Regensburg. 2012.

mi kiadón keresztül is működött a cenzúra, hiszen csakis engedélyezett könyvek kerülhettek forgalomba, ráadásul a csekély kiadói kapacitás eleve behatárolta a piacot.

A világháború után a magyar katolikus egyház húsz nyomdával rendelkezett. Ezeket egy kivételével 1949-re államosították.⁴⁶ Ettől kezdve lényegében két katolikus könyvkiadó működött Magyarországon. A legrégebbi, az 1848. május 1-jén alakult Jó és Olcsó Könyvkiadó Társulat, a Szent István Társulat elődje. Magyarország legrégebbi, megszakítás nélkül működő könyvkiadója.⁴⁷ Az Ecclesia Szövetkezet 1951. szeptember 4-én alakult meg a Katolikus Papok Országos Bék bizottságának felügyelete alatt. Lényegében egy gazdasági vállalkozás volt szövetkezeti formában, ahol az indulótőkét a részjegyeket jegyző papság adta össze. Egyházi ruhákat gyártó varroda és templomfelszereléseket, kegytárgyakat, illetve ruhákat árusító üzlet volt. Könyvkiadással csak 1957 után foglalkozott.⁴⁸

1989 után gombamód alakultak a könyvkiadással foglalkozó kisebb nagyobb vállalkozások. Ezek természetesen többnyire üzleti vállalkozások voltak. Időre volt szükség, amire „beállt” a piac, számos életképtelen kiadó eltűnt mára. Ugyanakkor azt is figyelembe kell venni, hogy nem csak katolikus/egyházi kézben levő kiadó jelentethet meg vallási, egyházi irodalmat, például egyháztörténeti munkát. A Magyar Katolikus Püspöki Kar információja szerint ma Magyarországon 18 katolikus kezelésű kiadó működik.⁴⁹

Ezek a változások is hozzájárultak ahhoz, hogy 1989 után a korábbihoz képest hihetetlen mennyiségben jelentek meg vallásos könyvek, és egyháztörténeti kiadványok. A téma természetesen sokkal összetettebb, helyütt nincs lehetőség egy részletes elemzésre a könyvkiadás helyzetének alakulásáról és a piaci igények, vásárlói szokások alakulásáról. Tényként elfogadhatjuk, hogy 1989 után növekedett az igény az egyházi irodalom iránt, és ennek igyekezett is megfelelni a számos régi/új kiadó. Nöttek a példányszámok és a kiadványok számai is. Természetesen ez magával hozott egyfajta nivellálódást is: az olcsó papíron, gyenge minőségben, esetleg pontatlan, rossz fordítással gyorsan kiadott, vagy csak ellenőrizetlen tartalmú könyvek megjelenését a piacon. Sem az egyháziak, sem pedig a világiak által művelt egyháztörténet-írás nem volt felkészülve a kialakult igényre.

---

⁴⁶ A háború utáni első évben 66 katolikus könyv jelent meg Magyarországon. 1946-ban már 117, egy év múlva már 206, és 1948-ban már ismét csak 121 kötet, többnyire teológiai, filozófiai, irodalmi és történelmi könyvek. Az 1950-től évente átlag 1-2 kiadvány jelenhetett meg, kizárólag hittankönyv.

⁴⁷ *Notter Antal*: A Szent István Társulat története. Bp. 1904. 24; Mészáros István: A Szent István Társulat százötven éve 1848–1998. Bp. 1998.

⁴⁸ *Elmer István*: A történelem orgonáján Isten játszik. 50 éves az Új Ember. Bp. 1995.

⁴⁹ Katolikus kiadók Magyarországon. Vö. <http://uj.katolikus.hu/adattar.php?h=18> (Le-kérdezés: 2014. március 10.).

A rendszerváltozás időszakának legjelentősebb „alkotása” a katolikus egyháztörténet szempontjából a Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség (METEM) megalakulása volt 1988. augusztus 28-án a Központi Szeminárium épületében.⁵⁰ Az alapítók célja egy megvalósítandó egyházi, egyháztörténeti enciklopédia több évtizedes létrehozása volt. Időközben átalakult a METEM, amely ma is működik, önálló tudományos közleményt ad ki és könyvsorozattal is rendelkezik.⁵¹

A kilencvenes évek elejét a leggyorsabban hozzáférhető és kiadható memoárrok, visszaemlékezések,⁵² és források dömpingje jellemezte.⁵³ Forráskiadványok persze 1989 előtt is rendre megjelentek. Ezeket a marxista történetírás is fontosnak tartotta, hiszen az ideológiai alapú történelemszemléletének alátámasztására is fel

---

⁵⁰ A METEM Torontóban is be lett jegyezve – tartva egyfajta visszarendeződés lehetőségétől – „Society for an Encyclopedia of Hungarian Church History” néven. Vö. *Somorjai Ádám – Uzsoki András: A METEM megalakulásának története és tevékenysége 1988–1989-ben.* Magyar Egyháztörténeti Vázlatok, 1. (1989) 279–322.

⁵¹ A METEM periodikája: Magyar Egyháztörténeti Vázlatok, Essays in Church History in Hungary. Vö. *Saliga Irén: Magyar Egyháztörténeti Vázlatok, Regnum 1–20 (1989–2008) Repertórium.* Magyar Egyháztörténeti Vázlatok, 21. (2009/1-4) 5-104. A Magyar Egyháztörténeti Vázlatoknak a 24. évfolyama is megjelent 2012-ben. A METEM könyvek sorozat utolsó kötete, a 80. 2013-ban jelent meg, de a METEM egyéb sorozatokat és kiadványokat is gondoz Zombori Istvánnak köszönhetően. Lásd részletesen www.heh.hu (Lekérdezés: 2014. március 11.)

⁵² Például: *Mindszenty József: Emlékirataim.* Szent István Társulat, Budapest, 1989; *Cserháti József: Fényvillanások a hosszú éjszakában.* Dokumentációs visszaemlékezések a vallásüldözés harminc évéről. Szerzői magánkiadás, Pécs, 1990; Uő.: *Másokért élünk, egymásnak szolgálunk.* Pécs, 1990; *Zimándi Pius: A forradalom éve.* Krónika 1956-ból. Bp. 1992; *Ispánki Béla: Az évszázad pere.* Megszólal a tanú. Bp. 1995.

⁵³ Néhány példa: A magyar katolikusok szenvedései 1944–1989. Havasy Gyula dokumentumgyűjteménye. Bp. 1990; *Bindes Ferenc – Németh László: „Ha engem üldöztek...”* Válogatott dokumentumok a Győri Egyházmegye életéből 1945–1966. Szerk. Adonyi Sztancs János. Bp. 1991; A magyar katolikus püspökkari tanácskozások története és jegyzőkönyvei 1919–1944 között I–II. Szerk. Beke Margit. Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae, 12–13. München-Budapest. 1992; A Magyar katolikus püspökkari tanácskozások története és jegyzőkönyvei 1945–1948 között. Szerk. Beke Margit. Argumentum, Köln, Bp. 1996; *Grósz érsek naplója.* Grósz József kalocsai érsek naplója 1944–1946. Szerk. Török József. Bp. 1995.

tudta használni a többnyire tematikus dokumentumválogatásokat.⁵⁴ A rendszer-változást követően – alkalmazkodva az igényekhez – a korábbi időszak támogatott egyháztörténészei is számos forrásközléssel jelentkeztek.⁵⁵ Ennek lehetett „taktikai” oka is, mégpedig az, hogy a közölt források önmagukban is állásfoglalást jelentettek, arra pedig amúgy sem volt már szükség, hogy az ideológiai, politikai vélemény is megjelenjen a történeti feldolgozásban.

Viszonylag gyorsan jelentkeztek a keresztény újságírók is történelmi tárgyú, az elmúlt negyven évet feldolgozó írásaikkal.⁵⁶ Mindez egyfajta szükségszerűségből is fakadt: ezeket a köteteket lehetett viszonylag hamar kiadni. Másrészt a korábbi marxista történészeken kívül nem állt még rendelkezésre szakképzett szerzőgárda. Az akkoriban megjelenő, és papok vagy laikusok, de többnyire nem felkészült történészek által jegyzett kiadványok, hosszabb-rövidebb bevezetővel, de rendszerint magyarázó és irattani jegyzetek, magyarázatok nélkül lettek kiadva.

---

⁵⁴ Például Földet, köztársaságot, állami iskolát! Viták a magyar parlamentben 1944–1948. Válogatta és a bevezetést írta: Balogh Sándor. A szövegmagyarázó jegyzeteket készítette és a függeléket összeállította: Izsák Lajos. Bp. 1980; *Gergely Jenő*: A püspöki kar tanácskozásai. A magyar katolikus püspökök konferenciáinak jegyzőkönyveiből, 1919–1944. Bp. 1984. Gergely Jenő nem rendelkezett egyházi engedéllyel a kiadáshoz, igaz ezt akkor senki sem kérte számon, már csak azért sem, mert a kiadvány egyik lektora Miklós Imre államtitkár, az Állami Egyházügyi Hivatal elnöke volt. A jegyzőkönyvek a kötetben erősen kivonatoltan láttak napvilágot, ezért Adriányi Gábor az általa szerkesztett *Dissertationes hungaricae ex historia Ecclesiae* sorozatban kiadta Beke Margit szerkesztésében a jegyzőkönyvek teljes változatát. Ebből a kiadványból pedig nagyon hiányoznak a magyarázó jegyzetek, így nem kritikai a kiadás. Vö. az előző jegyzetet!

⁵⁵ Néhány példa: *Gergely Jenő – Izsák Lajos*: A Mindszenty-per. Bp. 1989; Serédi Jusztinián hercegprímás feljegyzései 1941–1944. Sisak és cilinder. Sajtó alá rendezte, a kísérrő tanulmányt írta Orbán Sándor és Vida István. Bp. 1990; *Gergely Jenő*: Az 1950-es egyezmény. A szerzetesrendek feloszlása Magyarországon. Bp. 1990; *Izsák Lajos*: Polgári pártok és programjaik Magyarországon 1944–1956. Pécs. 1994; Moszkvának jelentjük. Titkos Dokumentumok 1944–1948. Szerk.: Lajos Izsák, Miklós Kun. Bp. 1994.

⁵⁶ *Dobszay János*: Így – vagy sehogy! Fejezetek a Regnum Marianum életéből. Bp. 1991; *Elmer István*: Börtönkereszt. Börtönviselt katolikusok visszaemlékezései. Bp. 1994.

A téma újszerűsége, és a fokozott érdeklődés miatt is rendkívül gyorsan követték egymást Szántó Konrád⁵⁷ korábban tabuként kezelt témákat feldolgozó könyvei.⁵⁸ Sokat elárul a rendszerváltozást megelőző időszakról, de az 1990-es évekről is a ferences egyháztörténész 1991-ben megjelent kötetének előszavában: „Mivel ebben a munkámban már mindenről szabadon és tárgyilagosan szólhatam, nagyon szépen kérem azokat az olvasókat, akik annak idején megvették az Egyháztörténelem II. kötetét, okvetlenül szerezzék be ezt a tanulmányt is, hogy az ebben található adatokkal és meglátásokkal egészítsék ki a II. kötetben írtakat, illetve jelen értekezésem segítségével korrigálhassák ki azt, amit a II. kötet első változatának elkészítése után következő három, egymást követő cenzúra miatt csak hangfogóval, illetve torzítva vagy félreérthetően közölhettem.”⁵⁹ Szántó Konrád lektora/cenzora 1983-ban Gergely Jenő volt.

---

⁵⁷ Szántó (Károly) Konrád OFM (1920–1999) ferences egyháztörténész. Pécsett a ferencesek vezette Szeráfi Kollégium növendékeként a Pius Gimnáziumban érettségizett. 1938-ban Szécsényben lépett a kapisztránus rendtartományba. 1939-ben egyszerű fogadalmat tett. Filozófiát Jászberényben, teológiát Gyöngyösön végezett. 1942-ben örökfogadalmat tett, 1944-ben szentelték pappá. Füleken lelkipásztor, majd Szécsényben hitoktató és cserkészparancsnok. 1947-ben Nyíregyházára, 1949-ben Jászberénybe helyezték. 1950-ben a Pasaréti úti rendházba került. 1954-ben az ELTE-n történelem-földrajz szakos tanári oklevelet szerzett. A szentendrei ferences gimnázium tanára. 1960-ban letartóztatták, 1961. július 27-én két és fél évi szabadságvesztésre ítélték. 1962 májusában szabadult Márianosztráról. 1962-től a Hittudományi Akadémia hallgatója, 1964-ben teológiai doktori címet szerzett. Esztergomban a ferences gimnáziumban és a rendi teológián taníthatott. A ferences levéltárat gondozta, elkészítette alapszintű jegyzékét. 1973 őszén a ferences főiskolát Esztergomból Budapestre, a Pasaréti úti kolostorba helyezték. Az egyháztörténet, egyházjog és néhány évig a bölcsélet tanára. A Hittudományi Akadémia levelező tagozatán az egyháztörténet tanára.

⁵⁸ Szántó Konrád: Az Egyházügyi Hivatal titkai. Bp. 1990; *Uő.*: A meggyilkolt katolikus papok kálváriája. Bp. 1991; *Uő.*: A kommunizmusnak sem sikerült. A magyar katolikus egyház története 1945–1991. Miskolc. 1992; *Uő.*: Az 1956-os forradalom és a katolikus egyház. Miskolc. 1993.

⁵⁹ Szántó Konrád: A meggyilkolt katolikus papok kálváriája. Bp. 1991. 9.

A keresztény történetírás újraindításában nagy szolgálatot tett Mészáros István.⁶⁰ Elsősorban magyar művelődéstörténettel, oktatás és pedagógiatörténettel foglalkozott.⁶¹ Nyugdíjazása után jelentek meg alapos értekezései a magyar kato-

---

⁶⁰ Mészáros István (1927–) pedagógus, pedagógiatörténész, egyháztörténeti kutató. Az esztergomi bencés gimnáziumban érettségizett (1945). A budapesti Pázmány Péter Tudományegyetemen végzett teológiai tanulmányok után (1945–1948) után a budapesti Állami Pedagógiai Főiskolán magyar-ének szakos általános iskolai tanári képe-
sítést (1949–1952), majd az Eötvös Loránd Tudományegyetem bölcsészkarán pedagó-
gia-pszichológia szakos középiskolai tanári oklevelet szerzett (1954–1958). Közben a
budapesti Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskolán énektanári-karvezetői tanulmányo-
kat is folytatott (1951–1953). A budapesti VII. kerületi Kertész utcai, majd a Dob utcai
általános iskolában magyar nyelvtant- és irodalmat, valamint éneket tanított. (1950–
1962). Egyetemi doktorátust szerzett 1959-ben. A kecskeméti Felsőfokú Óvónőképző
Intézet neveléstörténet-tanára volt (1962–1963); az Országos Pedagógiai Intézetben
tudományos munkatársként dolgozott (1963–1968). Két évtizeden át nyugdíjazásáig
az Eötvös Loránd Tudományegyetem bölcsészkarának neveléstudományi tanszékén a
nevelés- és iskolatörténet oktatta (adjunktus: 1968–1976; docens: 1976–1988). A ne-
veléstudomány kandidátusa (1973), majd a neveléstudomány akadémiai doktora lett
(1988).

⁶¹ Egy válogatott lista *Mészáros István: A középkori nevelés*. Bp. 1964; *Uő.*: A magyar
nevelés története 1790–1849. Bp. 1968; *Uő.*: A Szalkai-kódex és a XV. század végi
sárospataki iskola. Bp. 1972; *Uő.*: Az iskolaügy története Magyarországon 996–1777
között. Bp. 1981; *Uő.*: Középszintű iskoláink kronológiája és topográfiája, 996–1948.
Általánosan képző középiskolák. Bp. 1988; *Uő.*: A katolikus iskola ezeréves történe-
te Magyarországon. Bp. 2000; *Uő.*: Művelődéstörténeti tanulmányok 1960–2009. Bp.
2010.

likus egyház 1945–1990 közötti történetére vonatkozóan.⁶² Különösen számottevőek Mindszenty József bíborossal kapcsolatos kutatásai.⁶³

Ahogy arra már utaltunk, 1989 után sem hagytak fel kutatásaikkal a párt támogatását korábban élvező történészek. A többszólamúság, az alternatív vélemények csak izgalmasabbá tették a rendszerváltozást követően az egyháztörténet-írást. Némelyik szerző azonban szükségesnek látta, hogy korábbi munkáinak egy-egy sarkos megállapítását valamelyest tompítsa, korrigálja. Ritkábban publikáltak az 1945 utáni évtizedek történetéről, inkább olyan korszakokhoz nyúltak, amelyek egyébiránt hasonlóan izgalmasak és fontosak, mint a létezett szocializmus ideje, sőt feltárásuk nélkül aligha érthető az egyházak 1945 utáni helyzete, mégis nagyobb a történelmi távlat, kevesebb érzékenység tapad már hozzájuk. Gergely Jenőnek a 20. század első felére irányuló munkássága egyértelműen bizonyítja a fenti állítást.⁶⁴

A történelmi kutatást meghatározó és befolyásoló törvényeket,⁶⁵ valamint az Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltára jogelődjének, a Történelmi Hivatalnak az 1997-es felállítását érdemes egyfajta cezúraként kezelni. Ugyanis addig, amíg az intézményi keretek és a jogszabályi környezet nem szilárdult meg, számos bizonytalanság uralkodott a kutató történészek és az őket kiszolgálni igyekvő levéltárak között. Másrészt ez az az időszak, amikor a létezett szocializmus feldol-

---

⁶² *Mészáros István*: Kimaradt tananyag. Kimaradt történelmi-tananyag a katolikus egyházzal felnőtteknek és fiataloknak (I. A diktatúra és az egyház 1945–1956; II. A forradalom utáni egyház 1957–1975; III. 1975–1990.) Bp. 2003; *Uő.*: Ismeretlen vértanúk az Esztergom-Budapesti Főegyházmegye XX. századi történetében. Esztergom-Budapesti Főegyházmegye, Bp. 2000. *Uő.*: Ortutay Gyula kultuszminisztersége és a Magyar Katolikus Egyház. Bp. 2004.

⁶³ *Mészáros István*: Mindszenty és Ortutay. Iskolatörténelmi vázlat 1945–1948. Bp. 1989; *Uő.*: A hazai történettudomány 1948–1992 közötti Mindszenty-képe. Esztergom, 1992; *Uő.*: Boldogasszony éve, 1947–1948. Mindszenty bíboros evangelizációs programja. Bp. 1994; *Uő.*: Mindszenty-leveleskönyv. Gondolatok a bíboros leveleiből 1938–1975. Bp. 1997; *Ki volt Mindszenty? Cikkgyűjtemény 1944–1998.* Válogatta és szerkesztette Mészáros István. Bp. 1999; *Uő.*: „Állok Istenért, egyházért, hazáért” Írások Mindszenty bíborosról. METEM, Bp. 2000; *Uő.*: Mindszenty és az „Ostpolitik” Adalékok az Ostpolitik történetéhez 1957–1971. Bp. 2001; *Uő.*: Mindszenty a Sándor-palotában. Hat tanulmány. Bp. 2005; *Uő.*: Mindszenty és Barankovics: adalékok a „keresztény párt” problematikájához. Bp. 2005; *Uő.*: Mindszenty-bibliográfia szemelvényekkel. Bp. 2011.

⁶⁴ Például: *Gergely Jenő*: A katolikus egyházi elit Magyarországon 1919–1944. Bp. 1992; *Uő.*: A katolikus egyház története Magyarországon 1919–1945. Bp. 1997; *Uő.*: Gömbös Gyula. Vázlat egy politikai életrajzhoz. Bp. 1999. (bővített, átdolgozott kiadása. Bp. 2001); *Gergely Jenő – Pritz Pál*: A trianoni Magyarország. Bp. 1999.

⁶⁵ Az 1992-es LXIII. adatvédelmi és az 1995-ös LXVI. levéltári törvény.

gozásában új elem jelent meg: az *ügynök*.⁶⁶ Az egyházi ügynökökkel, az egyházak besúgóival foglalkozó történeti kutatás részben új utakra is vitte a történetírást.

Az ügynökviharok szélsőszélén azonban tovább folyik napjainkban is a szisztematikus, leíró, elemző, összehasonlító, adatoló történelmi feltárás. Lényegében még a kilencvenes években, új vállalkozásként indult meg a különféle egyháztörténeti segédletek, adattárak publikálása.⁶⁷ Ezek időtálló, kézikönyvként is jól használható kiadványok. A Balogh Margit és Gergely Jenő nevével fémjelzett publikációk az egyházi élet egészére koncentrálnak, tehát nemcsak az egyes egyházak múltfeltárását célozzák, hanem az állam és az egyházak (beleértve a kisegyházakat, szektákat is) történeti és jogi viszonyrendszerét. Ugyanakkor a katolikus egyház is megvalósított a rendszerváltozás óta eltelt 25 év alatt egy hiánypótló kézikönyvet, a *Magyar Katolikus Lexikont*.⁶⁸ Három évtizedes munka zárult le 2013 novemberében, amikor a Szent István Társulat kiadta a lexikon utolsó, 16. pótkötetét. A szerkesztők közül csak Diós István érte meg a munka beteljesülését, Viczián János 2013 augusztusában elhunyt. A 16 kötet összeállításában, megírásában 376 szerző vett részt. Ez a mű valóban méltó a magyar katolikus egyház korábbi nagy hagyományaihoz.

A rendi történetírás is komoly előzményekkel rendelkezik Magyarországon, de mindenképpen biztató a Pázmány Péter Katolikus Egyetem összefogása az egyes rendekkel, melynek keretében időről időre több napos rendtörténeti konferenciá-

---

⁶⁶ Jelen tanulmány keretei közt nincs lehetőség a szerteágazó és bonyolult kérdés tisztázására. Az egyháztörténet-írás szempontjából némi áttekintést kínál az Állami Egyházügyi Hivatalba telepített Világosság fedőnevű rezidentúráról kiadott kötet előszava. Vö. Szabó Csaba – Soós Viktor Attila: „Világosság”. Az Állami Egyházügyi Hivatal és a hírszerzés tevékenysége a katolikus egyház ellen. Bp. 2006.

⁶⁷ Balogh Margit – Gergely Jenő: Egyházak az újkori Magyarországon 1790–1992. Kronológia. Bp. 1993; Uő.: Egyházak az újkori Magyarországon 1790–1992. Adattár. Bp. 1996; Uő.: Állam, egyházak, vallásgyakorlás Magyarországon 1790–2005. 1. köt. 1790–1944. História könyvtár, Budapest, 2004; Uő.: Állam, egyházak, vallásgyakorlás Magyarországon 1790–2005. 2. köt. 1944–2005. Bp. 2005.

⁶⁸ Magyar katolikus lexikon I–XV. Főszerk. Diós István; szerk. Viczián János. Bp. 1993–2013. Elérhető az interneten is: <http://lexikon.katolikus.hu/> (Lekérdezés: 2014. március 12.).

kat szerveznek, majd a szerkesztett előadásokat meg is jelentetik.⁶⁹ Csak remélni lehet, hogy a sorozat nem szakad meg, mert vannak még bőven bemutatásra váró rendek. Puskely Mária jóvoltából pontosan ismerjük azt a gazdagságot, amit a magyarországi férfi és női rendek az élet minden területén kifejtettek az elmúlt ezerszáz esztendőben.⁷⁰

A szerzetesrendi, egyházmegyei gyűjteményekbe a rendszerváltozást követően fiatal, tehetséges munkatársak kerültek. A kiválóan képzett történészek, levéltárosok és muzeológusok rendjük és egyházmegyéjük történetének feltárásában kiemelkedő szerepet játszanak. Nemcsak a rendi, püspöki, káptalani levéltárak

---

⁶⁹ A ferences lelkiesség hatása az újkori Közép-Európa történetére és kultúrájára 1–2. kötet. Szerk.: Öze Sándor, Medgyesy-Schmikli Norbert. Rendtörténeti konferenciák 1/1–2. Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar, METEM, Piliscsaba, Bp. 2005; A magyar jezsuiták küldetése a kezdetektől napjainkig. Szerk.: Szilágyi Csaba. Rendtörténeti konferenciák 2. Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kara, Piliscsaba, 2006; A domonkos rend Magyarországon. Szerk.: Illés Pál Attila, Zágórhidi Czigány Balázs. Művelődéstörténeti Műhely, Rendtörténeti konferenciák 3. Piliscsaba, Budapest, Vasvár, 2007; Decus Solitudinis. Pálos évszázadok. Szerk.: Sarbak Gábor. Rendtörténeti konferenciák 4/1. Szent István Társulat, Budapest, 2007; Der Paulinerorden. Geschichte – Geist – Kultur. Hrsg. von Gábor Sarbak. Rendtörténeti konferenciák 4/2. Szent István Társulat, Budapest, 2010; A ciszterci rend Magyarországon és Közép-Európában. Szerk.: Guitman Barnabás. Művelődéstörténeti Műhely, Rendtörténeti konferenciák 5. Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar, Piliscsaba, 2009; A piarista rend Magyarországon. A Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Karán 2007. november 6-án és 7-én rendezett tudományos konferencia tanulmányai. Szerk. Forgó András. Művelődéstörténeti Műhely, Rendtörténeti konferenciák 6. Szent István Társulat, Budapest, 2010; Örökség és küldetés. Bencések Magyarországon 1–2. Szerk.: Illés Pál Attila, Juhász-Laczik Albin OSB. Rendtörténeti konferenciák 7/1. METEM, Budapest, 2012.

⁷⁰ *Puskely Mária: Keresztény szerzetesség. Történelmi kalauz I–II. Pannonhalma. 1995.*

anyagát teszik elérhetővé, és folyamatosan publikálják segédleteiket, ismertetőiket, forráskiadványaikat és monográfiáikat papíralapon és on-line is.⁷¹

Rendkívül fontos szerepet tölt be a Miskolcon 2000 óta rendszeresen megjelenő *Egyháztörténeti Szemle* a jelenkori egyháztörténet-írásban. A fiatal, pályakezdő történészeknek is bő teret, publikálási lehetőséget biztosító folyóirat mára az egyik legjelentősebb egyháztörténeti periodikává vált, köszönhetően a főszerkesztő Fazekas Csaba kitartásának.⁷²

3. Forrásbázis – kitekintés

A kutatást, a tudományos feldolgozást és a témaválasztást befolyásolja a rendelkezésre álló dokumentumok, iratok ismerete, azok mennyisége és kezelhetősége is.

---

⁷¹ Csak példák: Iskolai Levéltár – Schularchiv. Szerk.: Horváth Richárd. A Győri Egyházmegyei Levéltár Kiadványai. Segédletek 1. Győr, 2003; Végrendeleti sorozatok – Testamentarische Reihen. Szerk.: Vajk Ádám. A Győri Egyházmegyei Levéltár Kiadványai. Segédletek 2. Győr, 2004; Feudáliskori gazdasági iratsorozat – Wirtschaftsschriften aus dem feudalen Zeitalter. Szerk.: Horváth Richárd. A Győri Egyházmegyei Levéltár Kiadványai. Segédletek 3. Győr, 2004; Soós Viktor Attila: Apor Vilmos naplói I. A Győri Egyházmegyei Levéltár Kiadványai. Győr, 2005; Uő.: Apor Vilmos püspöki iratai. A Győri Egyházmegyei Levéltár Kiadványai. Győr, 2008; Koltai András: Batthyány Ádám. Egy magyar főúr és udvara a XVII. század közepén. A Győri Egyházmegyei Levéltár Kiadványai. Győr, 2012; Koltai András: A Magyar Piarista Rendtartomány Központi Levéltárának kéziratkatalógusa I. Országos Széchényi Könyvtár, Budapest, 2000; Catalogus religiosorum Provinciae Hungariae Ordinis Scholarum Piarum / A magyar piarista rendtartomány történeti névtára 1666–1997. Léh István adatgyűjtését s. a. rend. Koltai András, bev. Jelenits István, függ. Balanyi György, METEM, Budapest, 1998; A magyar piaristák és a Tanácsköztársaság. A bevezetést írta Szakál Ádám SchP, a forrásokat sajtó alá rendezte Koltai András. Piarista Rend Magyar Tartománya, Budapest, 2013; Shvoy Lajos: Önéletrajz. Szerk.: Mózensy Gergely. Székesfehérvár, 2002; Prohászka Ottokár – püspök az emberért. Szerk.: Mózensy Gergely. Bp., Székesfehérvár. 2006; Lakatos Andor: A Kalocsai Főszékeskáptalan Levéltára (Repertórium). Kalocsai Múzeumi Értekezések 4. Kalocsa. 1998; A Kalocsai Érseki Levéltár. Levéltárismertető. Szerk.: Lakatos Adél, Lakatos Andor, Szabó Attila. Kalocsa, A Kalocsai Főegyházmegyei Gyűjtemények kiadványai 2. 2002; Egyházlátogatási jegyzőkönyvek katalógusa 9. Esztergomi főegyházmegye. 4 kötet. Összeállította: Hegedűs András, Tóth Krisztina. Esztergom, 2000.

⁷² A folyóirat elérhető az interneten is. Vö. <http://www.uni-miskolc.hu/~egyhtort/> (Lekérdezés: 2014. március 12.).

3.1. Források, dokumentumok a közlevéltárakban

Állami Egyházügyi Hivatal (1951–1989) – a legnagyobb egységes anyag a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában (MNL OL) található.⁷³ Ehhez kell még számítani a Magyar Nemzeti Levéltár megyei levéltáraiban a korábbi megyei egyházügyi előadók iratanyagát. Ez megyénként változó mennyiség. Átlagosan azt lehet venni, hogy a megyei levéltárak mindösszesen 150–200 folyóméter (fm.) egyházügyi iratanyagot őriznek. Az MNL OL mellett a legnagyobb gyűjtemény a Fővárosi Egyházügyi Hivatal iratai.⁷⁴

– Kommunista pártok – a Magyar Dolgozók Pártja (1948–1956)⁷⁵ és Magyar Szocialista Munkáspárt (1956–1989) központi szerveinek⁷⁶ legnagyobb egységes anyaga a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában található. Ehhez kell még számítani a megyei és városi levéltáraknak átadott pártanyagot. Ez változó mennyiség a közlevéltárakban, de összesítve el lehet fogadni, hogy az állampárti időszakból kb. 15.000 folyóméter iratanyag maradt fenn a megyei és városi levéltárakban. Ehhez jön még a Magyar Kommunista Párt (MKP) 1944/45–1948 közötti iratanyaga, amelyet a Magyar Szocialista Párt alapítványi levéltára kezel.⁷⁷ A teljes, mintegy 16.000 fm-ből természetesen csak egy töredék az, ami az egyházakkal kapcsolatos. Ezt még becsülni sem lehet, de az iratok fontossága elsőrendű.

– Államigazgatás, közigazgatás – az egyes szóba jöhető minisztériumok és állami szervek, például: a Külügyminisztérium, a Belügyminisztérium, az Igazságügyi Minisztérium, a Művelődésügyi Minisztérium (és jogelődei, illetve jog-

---

⁷³ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL) XIX-A-21-a Állami Egyházügyi Hivatal (ÁEH) elnöki iratok (8,40 fm); XIX-A-21-b ÁEH általános iratok (102,30 fm); XIX-A-21-c ÁEH adattár (15,60 fm); XIX-A-21-d ÁEH visszaminősített TÜK iratok (27,04 fm); XIX-A-21-e ÁEH tematikusan rendezett iratok (3,24 fm).

⁷⁴ Budapest Főváros Levéltára (BFL) XXIII. 134. A Fővárosi Egyházügyi Hivatal ügyviteli iratai (13,53 fm). A fővárosi egyházügyi (fő)előadó TÜK iratai a tanácsi titkos ügykezelés részét képezték, és csak néhány doboz terjedelműek. BFL XXIII. 102. c Budapest Fővárosi Tanács VB – visszaminősített TÜK iratok.

⁷⁵ MNL OL M-KS-276. fond. Magyar Dolgozók Pártja központi szervei (296,40 fm).

⁷⁶ MNL OL M-KS-288. fond. Magyar Szocialista Munkáspárt központi szervei (765,88 fm).

⁷⁷ Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltár (PSZL) 274. fond. Magyar Kommunista Párt (54,87 fm).

utódai), a Minisztertanács, a Legfelsőbb Bíróság, a Legfőbb Ügyészség⁷⁸ stb. iratanyagában is nehéz megbecsülni az egyházakra vonatkozó iratanyag mennyiségét. Tovább bonyolítja a helyzetet a megyei levéltárakban őrzött (nép)bírószági,⁷⁹ tanácsai iratok szinte teljes feltáratlansága egyházi szempontból. Mindez szisztematikus kutatást igényel, és jószerével alig kezdődött ezen a téren valami.

– Állambiztonság, államvédelem – becslések alapján elfogadható a tény, hogy az ÁBTL-ben őrzött kb. 4.000 fm. iratanyag egyharmada az egyházakra vonatkozik. Említést érdemel, hogy 1946 és 1989 között átalakulásokkal, de megszakítás nélkül létezett olyan osztály, alosztály a III. főcsoportfőnökségen belül, amelyik a katolikus (!) reakcióval foglalkozott.⁸⁰ Talán éppen ennek a ténynek tudható be,

---

⁷⁸ MOL XIX-J-1 Külügyminisztérium, 1944–1990 (1408,29 fm); MOL XIX-B-1 Belügyminisztérium, 1944–1990 (363,24 fm); MOL XIX-E-1 Igazságügyi Minisztérium, 1945–1987 (693,92 fm); MOL XIX-I-4 Művelődésügyi Minisztérium, 1957–1974 (706,27 fm); MOL XIX-I-7 Kulturális Minisztérium, 1974–1980 (156,34 fm); MOL XIX-I-9 Művelődési Minisztérium, 1980–1990 (290,36 fm); MOL XIX-I-1 Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium, 1945–1951 (446,80 fm); MOL XIX-I-3 Népművelési Minisztérium, 1949–1957 (120,37 fm); MOL XIX-A-83 Minisztertanács, 1944–1988 (269,69 fm); MOL XX-5 Legfelsőbb Bíróság, 1950–1982 (459,09 fm); MOL XX-4 Népbírószágok Országos Tanácsa, 1945–1950 (17,60 fm); MOL XX-10 Legfőbb Ügyészség, 1952–1989 (588,80 fm) stb.

⁷⁹ Történeti szempontból és mennyisége szerint is jelentős iratanyaggal rendelkezik a fővárosi levéltár. Néhány példa a levéltár őrzetében levő, témánk szempontjából kiemelt jelentőségű jogszolgáltatási fondra: BFL XXV. 1. Budapesti Népbírószág iratai (1945–1949) 150,32 fm.; BFL XXV. 2. Budapesti Népművelésügyi iratai. (1945–1949) 66,54 fm.; BFL XXV. 4. Fővárosi Bíróság (1951–1953 Budapesti Megyei Bíróság) iratai (1958–2000) 1341,19 fm.

⁸⁰ *Cseh Gergő Bendegúz: A magyar állambiztonsági szervek intézménytörténeti vázlata, 1945–1990. Trezor 1. A Történeti Hivatal évkönyve, 1999. Szerk.: Gyarmati György. Bp. 1999. 88–89. Újabban: Vörös Géza: Állambiztonság és egyházak. Egyháztörténeti Szemle, 10. évf. 2009/4. szám, 3–19.*

hogy a jelenkori magyar egyháztörténet-írás erősen ügynökközpontú.⁸¹ Az egy helyen, egy nagyobb és jól körülhatárolható irategységben fellelhető, „izgalmas” források feltárása a könnyebb utat ígéri a kutatóknak.

3.2. Források, dokumentumok az egyházi levéltárakban

A nyilvános magánlevéltárak közül a téma szempontjából a legfontosabbak a felekezeti, az egyházmegyei levéltárak mellett a szerzetesi levéltárak 20. századi iratanyagai.⁸² A diktatúra idején megélt félelem és óvatosság, időnként a szakemberhiány következtében többnyire rendezetlen iratok maradtak fenn a korszakból. Ugyanakkor számos értékes dokumentumot rejteneek ezek a levéltárak, amelyek alkalmasak lehetnek az önálló feltárára is,⁸³ de mindenképpen kiegészítik a szélesebb, állami és önkormányzati levéltárakban végzett kutatásokat. Ma már mindegyik egyházi levéltárban szakképzett levéltárosok kezelik az iratokat.

4. Az emlékezés, emlékezet feldolgozása

Különösen fontos addig, amíg köztünk vannak a visszaemlékezők. Az egyházak és a történetírás sem igazán figyelt oda eddig erre a fontos lehetőségre. Kevés kivételtől eltekintve azt mondhatnánk, hogy 25 évet elvesztettünk. Vallásszocio-

---

⁸¹ A Történeti Hivatal és az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára éves beszámolója a Magyar Országgyűlésnek, továbbá Tíz év után. Beszámoló az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára 2007. évi működéséről. ÁBTL, Budapest, 2007. és *Gyarmati György*: A történelem sóhivatala. *Korunk*, 2007/9. 10–23; Uő.: A közelmúlt feltárása és az ügynökkérdés. *Mozgó Világ*, 2007/9. 77–85. Vö. <http://mozgovilag.com/?p=2478> (Lekérdezés: 2012. december 14.); Uő.: Megfigyelők és megfigyelték – társadalomtörténeti nézőpontból. *Bárka*, 2008/6. 67–75. Vö. [http://www.barkaonline.hu/kritika/840-megfigyels-megfigyelték-\(Lekérdezés: 2012. december 16.\)](http://www.barkaonline.hu/kritika/840-megfigyels-megfigyelték-(Lekérdezés: 2012. december 16.)); Uő.: Nem mind arany, ami... A szocialista rendszer állambiztonsági iratainak történeti forrásértéke. *Rendszerváltás és a Kádár-korszak. Távolodás és közelítések*. Szerk.: Majtényi György és Szabó Csaba. Bp. 2008. 127–139.

⁸² Egy áttekintés a magyarországi egyházi levéltárakról. Vö: http://leveltar.lap.hu/egyhazi_leveltarak/13727249 (Lekérdezés: 2014. március 18.).

⁸³ Egyetlen példával szemléltetem az állítást. Kálmán Peregrin ferences egyháztörténész vaskos munkájával, amelyben a kalocsai érsekség iratait adta közre a forradalmat követő évből. *Dokumentumok Grösz József kalocsai érsek hagyatékából 1956–1957*. A bevezető tanulmányt írta, a dokumentumokat válogatta és jegyzetekkel ellátta Kálmán Peregrin. Közreműködött: Soós Viktor Attila. Hamvas Béla Kultúrakutató Intézet, Bp. 2011.

lógusok, történészek készítettek életinterjúkat,⁸⁴ illetve különböző színvonalú memoárok, élettörténet-feldolgozások is megjelentek.⁸⁵ A magyarországi oral history archívumok közül⁸⁶ kiemelkedik a Hanák Gábor vezetésével évtizedek óta folyó munka az Országos Széchényi Könyvtárban. Számos egyházi témájú interjút őriz a részlegesen kutatható Történeti Interjúk Tára.⁸⁷ Az 1956-os Intézet – ma már szintén az OSZK-ba tagolva – kezdettől fontosnak tartotta az oral history gyűjtést. Ők is több katolikus interjúval rendelkeznek, például Tabódy Istvánéval.⁸⁸

5. Történetírói iskolák és hiányuk

Ma már valóban ott tartunk, hogy a levéltárak kutatótermeiben egyre több fiatal arcot lehet látni. Közülük sokan a különböző egyháztörténeti konferenciákon is feltűnnek, hogy kutatási eredményeikről beszámoljanak. Az egyháztörténeti témában elfogadott egyetemi és főiskolai szakdolgozatok, doktori disszertációk emelkedő száma is bizonyítja a fiatal generációk komoly érdeklődését a huszadik század második felének egyháztörténelme iránt. Ugyanakkor sajnálattal kell megállapítani, hogy hiányzik az átgondolt koordináció, hiányoznak műhelyek és iskolák, hiányoznak a műhely- és iskolateremtő tudósok, akik programot adhatnának tanítványaiknak. Mindennek hiányában a különböző egyetemek és főiskolák aktív vagy végzett hallgatói egymástól elszigetelt, mégis gyakran azonos témákat feldolgozó kutatásaikról lehet beszámolni. Jellemző rájuk a merev politikatörténeti, „ügynökizgalmi” megközelítés. Az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában kézről kézre járnak az „érdekes” dossziék. Nem lehet túl merész a feltételezés, hogy csaknem minden jelenkorral foglalkozó, a Történeti Levéltárban kutató egyháztörténész látta már a Magyar Püspöki Kar operatív dossziéit,⁸⁹ vagy

⁸⁴ *Bögre Zsuzsanna*: Vallásosság és Identitás. Élettörténetek a diktatúrában (1948–1964). Bp. – Pécs, 2004. Továbbá *Bögre Zsuzsanna – Szabó Csaba*: Törésvonalak. Apácasorsok a kommunizmusban. Bp. 2010.

⁸⁵ Például: *Ézsaiás Erzsébet*: A hit pajzsa – Olofsson Placid atya élete. Papirusz Book, Budapest, 2008; Egy fogoly apát feljegyzései. Endrédy Vendel zirci apát feljegyzései az ÁVH börtönében. Szerk.: Cúthné Gyóni Eszter. Bp. 2013.

⁸⁶ A magyarországi jelentős oral history archívumokról lásd! *Lénárt András*: „Történetgyűjtés” – Oral history archívumok Magyarországon. *Aetas*, 2007/2. 5–30. Vö. <http://www.aetas.hu/2007-02/2007-02.pdf> (Lekérdezés: 2014. március 19.)

⁸⁷ Vö. <http://www.tit.oszk.hu/> (Lekérdezés: 2014. március 18.)

⁸⁸ Az OSZK „56-os Intézet Csoportját Rainer M. János vezeti. Az OHA linkje http://www.rev.hu/portal/page/portal/rev/oha/az_interjuk_jegyzeke (Lekérdezés: 2014. március 12.).

⁸⁹ Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL) 3.1.5. O – 13405/1–3b. Magyar Római Katolikus Püspöki Kar.

példának okáért a „Fekete Hollók” aktáit.⁹⁰ Ugyanakkor látták-e ezek a történészek a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában az Állami Egyházügyi Hivatal, vagy Budapest Főváros Levéltárában a Fővárosi Bíróság titkos ügykezelés alól kivont perek állambiztonsághoz kapcsolódó iratanyagait? Gyakorlattá vált, hogy egyetlen – népszerű – levéltár iratanyagából merítik kizárólag ismereteiket a fiatal kutatók. Nincs közelükben egy iskolateremtő tanár, aki felvilágosítaná őket, hogy egy korszakot egyetlen irattípus ismeretében nem lehet feltárni. Azt is gyakran láthatjuk, hogy az újabb és újabb munkákban a szerzők nem, vagy alig támaszkodnak a korábbi kutatási eredményekre, nem követik a szakirodalmat, nem ismerik a témájukban megjelent forráskiadványokat. Azt már csak félve merem leírni, hogy a rokon diszciplínák, társtudományok, a szociológia, a vallásszociológia, a néprajz, a művészettörténet, a teológia stb. művelőinek eredményeit, módszereit sem használja a szakma. Pedig a politikatörténeti megközelítésen túlmenően is rendkívül izgalmas fehér foltok várnak még feldolgozásra.

---

⁹⁰ ÁBTL 3.1.5. O–11802/1–29. „Fekete Hollók” csoportdosszié.